

AHMAD TOSHKO‘PRIZODANING “SO‘Z ILMI” TASNIFI

Ergashev Urolbek Berkinovich, Toshkent xalqaro moliyaviy boshqaruv va texnologiyalar universiteti “Ijtimoiy-gumanitar fanlar va tarix” kafedrası (PhD) dotsenti

КЛАССИФИКАЦИЯ «НАУКИ СЛОВА» АХМАДА ТАШКУПРИЗАДА

Эргашев Уролбек Беркинович, доцент (PhD) кафедры «Социально-гуманитарные науки и история» Ташкентского университета международного финансового менеджмента и технологий

AHMAD TOSHKOPRIZODA’S “SCIENCE OF WORDS” CLASSIFICATION

Ergashev Urolbek Berkinovich, Docent (PhD) of the Department of “Social-humanitarian sciences and history” of the Tashkent International University of Financial Management and Technologies

Tel.: +998936131114

e-mail:

urolbekjanoblari@gmail.com

Orcid: 0009-0005-4139-0564

Annotatsiya: Hozirgi davrga kelib fanlar tasnifi mukammal ko‘rinishga ega. Bunday mukammallikka ilmlar tasnifidagi tarixiy an‘analар, tadqiqotlar va yangiliklarning ta’siri bor. Bular orasida Ahmad Toshko‘prizodaning “Mavduot al-ulum” asarining ham muhim o‘rni bor. Mazkur maqolada Ahmad Toshko‘prizodaning “Mavduot al-Ulum” asarida tasniflangan “So‘z ilmi” tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: Ahmad Toshko‘prizoda, “Mavduot al-Ulum”, “So‘z ilmi”, oddiy so‘zlar, murakkab so‘zlar, arab ilmi.

Аннотация: К настоящему времени классификация предметов имеет совершенный вид. На такое превосходство влияют исторические традиции, исследования и инновации в классификации наук. Среди них важное место занимает произведение Ахмада Ташкупризада «Мавдуат аль-Улум». В данной статье анализируется «Наука слова», классифицированная в труде «Мавдуат аль-Улум» Ахмада Ташкупризада.

Ключевые слова: Ахмад Ташкупризада, «Мавдуат аль-Улум», «Наука слова», простые слова, сложные слова, арабская наука.

Abstract: By the present time, the classification of sciences has become perfect. Such perfection is influenced by historical traditions, research and innovations in the classification of sciences. Among these, Akhmad Tashkuprizada’s work “Mawduat al-ulum” also has an important place. This article analyzes the “Science of Words” classified in Akhmad Tashkuprizada’s work “Mawduat al-ulum”.

Key words: Akhmad Tashkuprizada, “Mawduat al-ulum”, “Science of Words”, simple words, complex words, arabic science.

KIRISH (ВЕВЕДЕНИЕ/INTRODUCTION). Sharqda ilmlar tasnifi masalasiga oid dastlabki tadqiqotlar antik davr yunon faylasuflari qarashlari asosida olib borilgan bo‘lsa-da, uni rivojlantirish va Sharqqa xos tizimini yaratish Sharqlik olimlarning ulkan yutug‘i hisoblanadi. Umumiy madaniy

rivojlanish ta’sirida fanlarning ayrim sohalari, xususan ayrim tabiiy bilimlar yuksalish davri kechayotgan bir vaqtda fanlarning imkoniyati, sistemasi, mazmuni, tabiati, ularning kelib chiqishi va tartibi muhim masala sifatida oldinga surildi. O’sha davr ayrim din rahnamolari esa islom dinini

mustahkamlashga imkon beruvchi faqat islomiy ilmlarni o'rganish va ishlab chiqish zarur deb hisoblar edi. Ular tabiiy ilmlar va falsafaning befoydaligini isbotlashga uringanlar. Lekin shunday bo'lsada, dunyoviy ilmlarga qiziqish borgan sari kuchayib, tabiiy ilmlarni o'rganish ehtiyoji ortib bordi.

“Mavduot al-ulum” asari nafaqat o'z davrida balki, keyingi davrlarda ham ko'pgina olimlarning ilmiy tadqiqotlariga turtki bo'lganligi hamda islomiy ilmlarning eng quyi sohalarigacha batafsil tasniflanib, ularni sharhlanganligi uning musulmon Sharqi xalqlari orasida ilmiy qiymati yuqori ekanligini belgilaydi. Ahmad Toshko'prizoda tomonidan ishlab chiqilgan tasnif esa, turli ilm tarmoqlari doirasidagi tadqiqotlarning rivojlanishini yanada qulaylashtirgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). “Mavduot al-ulum” 1541-yilda yozilgan bo'lib, bu asar faqatgina falsafiy bir tasnif bo'libgina qolmasdan, Ibn An-Nadim, al-Xorazmiy, al-Forobiy, Ibn Sino va Ibn Al-Akfoniyning ilmlar tasnifi sohasidagi tadqiqotlarining mantiqiy davomi hamda so'ngisi hisoblanadi. Asar Usmoniylar imperiyasida ilmlar tasnifi sohasidagi eng muhim manbaga aylangan. Asar hajm jihatdan al-Xorazmiyning “Mafotih al-ulum” asaridan to'rt marta katta hisoblanadi. Toshko'prizoda ilm va fanlarning turi juda ko'p bo'lib, ularni o'zlashtirishda bir kishining umri yetarli emasligini ta'kidlaydi.

“Mavduot al-ulum” asaridagi ilmlar tasnifi o'z davri uchun mukammal klassifikatsiya edi. Biroq u o'rta asr ilmiy tasavvurlariga xos bo'lgan yuzakilik, chegaralanish, ba'zi masalalarni hal qilishda diniy yondashish singari kamchiliklardan holi emas. Uning uchun ilmlar qatorida shariat amallarining o'rganilishi, g'ayri tabiiy kuchlar va amallarga ishonish kabi dunyoqarashlarning ta'sirini ham ko'rishimiz mumkin. Lekin bu jihat mutafakkirning ilmiy salohiyatiga shubha uyg'otishi kerak emas. Chunki tasnifda keltirilgan bunday ilmlar, biz xohlaymizmi yoki yo'q, o'sha davr insonlar tafakkurida mavjud bo'lgan.

“Mavduot al-ulum” asarining arabcha tarixiy qo'lyozmasi 1895-yil 3 jild ko'rinishida Bayrutda va Istanbulda nashrdan chiqarilgan. Asarda Toshko'prizoda ilmlarni 7 ta asosiy guruhga ajratgan:

I. Yozuv ilmi – 2 qismga bo'lingan bo'lib, jami 9 ta ilm.

II. So'z ilmi – 3 qismga bo'lingan bo'lib, jami 42 ta ilm.

III. Xatolardan saqlanish ilmi (mantiq) – jami 7 ta ilm.

IV. Nazariy falsafa – 3 qismga bo'lingan bo'lib, jami 121 ta ilm.

V. Amaliy falsafa (donishmandlik) – jami 6 ta ilm.

VI. Shariat (din) ilmi – 7 qismga bo'lingan bo'lib, jami 110 ta ilm.

VII. Botiniy ilm – 3 qismga bo'lingan bo'lib, jami 31 ta ilm.

Bu guruhlar o'z navbatida 18 qismga bo'lingan bo'lib, umumiy 330 ga yaqin ilmni o'z ichiga oladi[1].

O'zbekiston Fanlar Akademiyasining Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharq qo'lyozmalari markazida № 2444 va 2445 raqamlari ostida ham mazkur asarning nusxalari saqlanadi. Ushbu nashrlar 1895-yilda Istanbulda chop etilgan. Shuningdek, markazda Faxriddin Roziyning “Jomi' al-ulum”, Sa'id al-Ansoriy al-Akfoniy as-Sahoviyning “Irshod al-qosid ila isno al-maqosid”, Hoji Xalifa (Kotib Chalabiy)ning “Kitob kashf az-zunun an asami al-kutub va-l-funun”, Al-Makkiyning “Mir'ot al-ulum” kabi ilmlar tasnifiga oid asarlari ham saqlanadi.

МУНОКАМА(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION). Ahmad Toshko'prizodaning “Mavduot al-ulum” asarida ikkinchi bo'lib “So'z ilmi” tasnifi keltirilgan va u quyidagi tartibda shakllantirilgan.

So'z ilmi quyidagi tarkibiy tuzilmaga asoslanadi:

1. Oddiy so'zlar: so'zlarni talaffuz qilish ilmi, til haqidagi ilm, shakl (arab tili) ilmi, so'z yasash (etimologiya) ilmi, morfologiya haqidagi ilm.

2. Murakkab so'zlar: sintaksis, ritorika, stilistika, notiqlik, metrika, qofiya ilmi, she'r yozilishi (tuzilishi), she'riyat asosi (boshlang'ich), nasr (nasrlar) yozilishi, nasr yozish asoslari va uning zarur vositalari, ma'ruza o'qish, devon (yozilishi), xronologiya haqidagi ilmlarga bo'linadi.

3. Arab ilmi: maqol (matal), millat hodisalari va ularning marosimlari, she'r yozish, shartnoma va arxiv, topishmoq (jumboq) va chigal masalalar (so'fizm), topishmoq (sir, maxfiylik), topishmoq (jumboq, g'ayri oddiylik), xatolik (yozuv xatoligi, noto'g'rilik, varaqlash (sahifalash), so'z o'yini haqidagi ilm, diyonat hikoyalari (ezgulik, xayrli ish),

payg‘ambarlar ma‘lumotlari avliyolarning yurish-turishlari va yashash tarzi, xalifalar tarixi, Qur‘on qiroatchilarining toifalari, Qur‘on sharhlovchilarining toifalari, hadischilarning toifalari haqidagi ilm, Payg‘ambarning izdoshlari va sahobalarining yashash tarzi, Hanafiya vakillarining darajalari, Molikizm vakillarining darajalari, Xanbalizm vakillarining darajalari, Xalos qiluvchilarning darajalari, donishmandlarning darajalari, tabiblarning darajalari haqidagi ilm[2].

Toshko‘prizodaning “so‘z ilmi” tasnifi hajm va miqdor nuqtai nazaridan boshqa mutafakkirlarnikidan farq qiladi. Garchi Farobiy yoki Xorazmiy tasnifida so‘z ilmlari til ilmining bir qismi sifatida ko‘rilgan bo‘lsada, Toshko‘prizoda bu ilmlarni quyi yo‘nalishlarigacha tasniflab alohida ilmlar sifatida ko‘rsatgan. Davrlar o‘tishi bilan so‘z ilmlari ham rivojlanib yanada takomillashganligi bilan bu holatni izohlash mumkin.

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). “So‘z ilmi”ning oddiy so‘zlar, murakkab so‘zlar va arab ilmlari sifatida 3 qismga bo‘linishi mazkur sohadagi o‘tmish an‘analarga muvofiq amalga oshirilgan bo‘lsa-da, mutafakkirning so‘z ilmi tasnifida ham arab ilmlarining ustuvorlik qilishini kuzatashimiz mumkin. Mazkur tasnifda keltirilgan ilmlar bugungi kunda alohida fan sifatida ko‘rilmaydi. Chunki so‘z ilmida keltirilgan barcha ilmlar bevosita islom dini va madaniyati bilan bog‘liq holda tasnif etilgan. Xatto, tasnifda keltirilgan etimologiya, morfologiya, sintaksis, ritorika, stilistika, notiqlik, xronologiya kabi sohalar ham faqat arab grammatikasi va madaniyatiga bog‘liq ilmlar sifatida ko‘rsatib o‘tilgan.

Olarning “so‘z ilmi” tasnifining 3-qism – “Arab ilmi”da keltirilgan va o‘z davrida keng o‘rganilgan ilmlar bugungi kunda mustaqil ilm sifatida ajratib ko‘rsatilmaydi. Aksincha, ular Islom dini tarixiga oid ayrim mavzularning nomi yoki uning qismlari hisoblanadi. “So‘z ilmi”ning bunday

tasnifi al-Forobiy, al-Xorazmiy, Ibn Sino va hatto al-G‘azzoliyda ham uchramaydi.

“Mavduot al-ulum”ning “arab ilmi”da keltirilgan “shartnoma va arxiv”, “topishmoq va chigal masalalar (so‘fizm), “topishmoq (sir, maxfiylik)”, “topishmoq (jumboq, g‘ayri oddiylik), “so‘z o‘yini”, “diyosat hikoyalari (ezgulik, xayrli ish)” kabi ilmlar Toshko‘prizodagacha bo‘lgan davrda yashagan va ilmlar tasnifi bilan shug‘ullangan mutafakkirlar tomonidan alohida ilm tarmog‘i sifatida ko‘rilmagan.

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Hozirgi kunga kelib “Mavduot al-ulum” asarida keltirilgan ilmlar tasnifi mazmun jihatidan o‘z ahamiyatini yo‘qotgan. Chunki, tasnifda keltirilgan aksariyat ilmlar ist‘emoldan chiqib ketgan, ba‘zilari esa mustaqil fan sifatida e‘tirof etilmaydi. Lekin, mazkur asarni puxta tadqiq etish orqali ilmlar tasnifi masalasining jamiyat ilmiy tafakkuri taraqqiyotiga bo‘lgan ta‘sirini o‘rganishimiz, tahlil qilishimiz, bu borada yangi ilmiy xulosalarni olishimiz mumkin. Ahmad Toshko‘prizodaning “Mavduot al-ulum” asari ilmlar tasnifi masalasidagi tarixiy an‘analar, tadqiqotlar va yangiliklarning evolyutsion rivojlanish istiqbollari ilmiy tahlil qilishga va baholashga ko‘mak berib, bugungi davr uchun foydali nazariyalarni ishlab chiqishga zarur fikrlar, g‘oyalar va takliflarni bera oladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES):

1. Taşköprizâde Ahmed Efendi. Miftâhu’s-Saâde ve Misbâhu’s-Siyâde fi Mevzuâtî’l-Ulûm. Cild I, II, III. (Thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü’n-Nur). Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Hadise, 1968.
2. Taşköprizade Ahmed Efendi. Mevzuatu’l Ulum, (çevirmesi – Mümin Çevik) Cild I. İstanbul, 1989 –S. 95-188.

